

MICHEL EYQUEM DE MONTAIGNE

Útinapló

RÉSZLET¹

Mivel elbocsátottam embereim közül azt, aki e szép feladatot végezte, de láttam, hogy e feladat már idáig jutott, magamnak kell folytatnom, még ha nehezemre esik is.

Február 16. napján, egy templomban tett látogatás után egy kis kápolnában miseruhába öltözött pappal találkoztam, aki azzal foglalatzkodott, hogy meggyógyítson egy megszállottat.² Melankolikus férfi volt, mintha megdermedt volna. Az oltár előtt térdepeltették, nyaka körül valamiféle szövet, azzal kötötték az oltárhoz. A pap mindenféle ördögűző beszédet olvasott fel előtte, az ördögöt utasította arra, hogy hagyja el e férfi testét, és mindezt breviáriumából olvasta. Ezután a beteg felé irányította szavait, hol hozzá beszélt, hol személyesen az ördöghöz, és ilyenkor sértegette, erős ökölcsapásokkal ütötte és arcába köpött.³ A beteg erre csak néhány értelmetlen választ adott, hol magának mondta, hogy érzi bajának elmozdulását, hol az ördögnek, hogy ő mennyire istenfélő, és az ördögűzés mennyire hatékony lesz. Ezek után, ami elég sokáig tartott, a pap utolsó lépésként visszament az oltárhoz, bal kezébe vette a paténát, benne Urunk testével, a másik kezében égő gyertya, fejét lehajtotta, amíg a gyertya le nem égett, ám eközben végig beszélt, az ördög elleni fenyegető és szigorú szavait a lehető leghangosabban és legméltóságtelejesebben mondta ki. Amikor az első gyertya már majdnem az ujjára olvadt, újabbat vett, aztán egy másikat, s harmadikat. Amikor ez megtörtént, visszavette a paténát, vagyis az átlátszó edényt,⁴ benne Urunk testével, és visszatért a beteghez, de ekkor már úgy beszélt hozzá, mint egy emberhez, lecsatolta kötelékét, és visszavezette hozzártározóihoz, hogy vigyék haza. Azt mondta nekünk, hogy ez az ördög a legrosszabb fajtából való, csökönnyös, nem lesz könnyű kiűzni. A jelenlévő tíz-tizenkét nemes úrnak, köztük nekem, elmesélt néhány történetet erről a tudományról, elbeszélte erről szerzett tapasztalatait, és főképp azt, hogy előző nap nagy ördögöt űzött ki egy asszonyból, aki – amikor elhagyta az asszony testét – száján keresztül szögeket, tűket és szóréneket egy csomóját adta ki. Mivel azt mondták neki, hogy az asszony még nem nyugodott le egészen, azt válaszolta, hogy egy másfajta szellem, könnyebb és nem annyira ártó, mint a korábbi, az előző helyébe került, de ez a fajta (mert tudja nevüket, felosztásukat és egyedi megkülönböztetéseiket is) könnyen kiűzhető. Csupán ennyit láttam. A férfi arcán nem látszott más, csak fogait csikorgatta, és az ajkai

¹ A fordítás François Rigolot kiadása alapján készült: MONTAIGNE, *Journal de voyage*, i.m., 109–117. A jegyzetek elkészítéséhez felhasználtam a francia kiadás jegyzeteit.

² Az eredetiben olaszul, *spiritato*.

³ Értelemszerűen a férfit.

⁴ Az eredetiben *custode*, üvegből készült ostyatarató.

rángtak, amikor Urunk testét mutatták neki; időnként azt mormolta: *Si fata volent*;⁵ mert jegyző volt, így kicsit tudott latinul.⁶

Március első napján a Szent Sixtus-kápolnát néztem meg. A pap a főoltárnál mondott misét, az oltár túloldalán állt, arccal a nép felé, mögötte nem volt senki.⁷ A pápa is ott járt aznap, mert néhány nappal korábban kiköltöztette e templomból az apácákat, akik addig ott voltak – mivel e hely kissé távoli –, és a városszerte kolduló szegényeket vitette oda, szép rendben. A bíborosok valamennyien húsz tallért adtak e célra, más magánszemélyek pedig igen nagy összegű adományt. A pápa havonta ötszáz tallért adományozott az ispotálynak.⁸

Rómában igen sok egyéni egyházi rend és vallási egyesület van, ahol a kegyességnek több nagyszerű tanúságtételét lehet látni. A köznép kevésbé tűnik számomra ajtatosnak, mint a jó francia városokban, de szertartásosabb, mert ez utóbbiban az emberek szélsőségesek. Igaz szavamra mondom ezt, és következék két példa. Egy illető egy kurtizánnal volt, az ágyban feküdt, és épp szabadon élt jogával, ám éjjelkor Áve Máriát harangoztak: a kurtizán az ágyról azonnal a földre vetette magát, hogy térdre ereszkedve imájába kezdjen. Egy másik kurtizánnal esett meg: a mama (mert közülük főképp a fiataloknak idős nevelőnőjük van, akiket anyjukká vagy nagynénjükké fogadnak),⁹ dörömböl az ajtón, aztán mérgesen, sőt, dühödten letép a fiatal nő nyakáról egy szalagot, melyen kis Mária-kép függött, hogy vétkes ne szennyezhesse be azt. A fiatal nő rettenetesen szégyellte, hogy szokása ellenére elfelejtette levenni nyakából a képet.

A Moszkovita¹⁰ nagykövete is eljött e nap erre a templomlátogatásra; skarlátszínű kötőt viselt, aranszínű hosszú ruhát, hálósapka formájú fejedőt, körben prémes aranszínű anyagból, alatta ezüstszínű szövetből készült. Ez a második nagykövet a Moszkvai Fejedelemségből, aki a pápához járult. A másik eset III. Pál pápasága idején történt.¹¹ Feladata állítólag az, vegye rá a pápát, hogy avatkozzon be a háborúba, melyet a lengyel király¹² ura ellen folytat: a követ azt állította, ura feladata, hogy feltartóztassa a törököket, de ha szomszédja meggyengíti, akkor nem lesz képes más háborúra, ezzel szabad utat nyitunk a töröknek, hogy felénk induljon; felajánlotta azt is, hogy ura visszalép a Római Egyházzal való néhány vallási különbség kérdésében. A *Castellan*-nál¹³ szállásolták el, mint ahogy a másik követet is Pál pápa idején, és a pápa fizette ottléte költségeit. Nagy megrökönyödést váltott ki, hogy nem csókolta meg a pápa lábát, csupán jobb kezét, és akkor sem szánta el erre magát, amikor értésére adták, hogy még a császár is aláveti magát e szertartásnak, mert a királyok példája sem volt számára elégséges. Saját nyelvén kívül nem beszélt más nyelvet, mégis tolmács nélkül érkezett. Kísérete csupán három-négy emberből állt, és azt mondta, hogy Lengyelország nagy veszélyben, álruhában haladt át. Nemzete olyannyira tudatlan az itteni ügyekről, hogy

⁵ „Ha a sors úgy akarja.”

⁶ A boszorkányokról lásd MONTAIGNE, *Esszék*, ford. CSORDÁS Gábor, Pécs, Jelenkor, 2013, III, 11, 275.

⁷ Az *Útinapló* korábbi részeiben a titkár jegyzi fel a szertartások eltéréseit, főleg Svájc protestáns vidékein.

⁸ XIII. Gergely 850 koldust költöztetett a domonkos-rendi apácák helyére. Az *écu* (arany vagy ezüsttallér) értéke koronként változott, ebben az időben egy *écu* három fontot ért, és 3,2 g arany volt benne.

⁹ Tehát a madame.

¹⁰ Rettegett Iván, orosz cár.

¹¹ Valójában jártak más moszkvai nagykövetek is Vatikánban, nemcsak kettő.

¹² Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király.

¹³ Jacopo Buoncompagni (1548–1612), a pápa törvénytelen fia, az Angyalvár kormányzója.

Velencébe a velencei Uradalom kormányzójához címzett levelekkel érkezett. Amikor a címzés céljáról kérdezték, azt felelte, hogy tudtával Velence a pápa fennhatósága alá tartozik, és a pápa küld oda kormányzót, mint ahogy Bolognába és máshová is. Isten tudja, hogy e méltóságok miért éltek ily tudatlanságban? Velencében is és a pápának is ajándékot hozott, cobolyprémet és fekete rókát, mely még az előbbinél is ritkább és értékesebb prém.

Március 6. napján megnéztem a Vatikán könyvtárát, amely öt vagy hat egymásba nyíló termet foglal el. Igen sok könyv van többsoros állványokon, és vannak ládák is, melyeket a kedvemért kinyitottak, sok kéziratos könyv is akad ott, az egyik nevezetesen Senecától és Plutarkhosz kisebb írásai.¹⁴ Említésre méltó a jó Aristides szobra,¹⁵ szépen formált, kopasz fej, sűrű szakáll, magas homlok, tekintete szelíd és méltóságteljes, neve a szobor nagyon régi talapzatára van írva; van ott továbbá egy kínai könyv, betűi nem szokványosak, lapjai valamilye lágyabb és áttetszőbb anyagból készültek, mint a mi papírunk, és mivel átüt rajta a tinta, csak a lap egyik oldalára írtak; minden lap duplán van, a külső sarkától befelé hajtván, mert kívül fogják össze. Azt állítják, hogy valamilyen fának a hártájából készült. Láttam egy darab antik papiruszt is, melyen ismeretlen betűk voltak, ez egy fa kérge.¹⁶ Láttam Szent Gergely kézzel írott Breviáriumát, nem jelölik rajta sehol a dátumot, de azt állítják, hogy kézzel kézre jutva tőle öröklődött tovább. Nagyjából olyan misekönyv, mint a miénk, és az utolsó tridenti zsinatra¹⁷ elhozták, hogy tanúskodjon szertartásainkról. Láttam Aquinói Szent Tamás egyik könyvét is, melyben a szerző saját kezű javításai vannak, nem túl szépen ír, apró betűi az enyéimnél is rosszabbak. Ezen kívül láttam egy pergamenre nyomtatott Bibliát, azok közül, melyeket Plantin négy nyelven készített,¹⁸ és ebből Fülöp király¹⁹ a pápának is küldetett, mint ahogy a kötés belsején szerepel is írásban; továbbá annak a könyvnek az eredetijét, amelyet Anglia királya Luther ellen írt, mintegy ötven évvel ezelőtt küldetett el X. Leó pápának, és saját kezével jegyzett ellen, egy – szintén a saját kezével írt – szép latin disztichonnal:

*Anglorum rex Henricus, Leo decime, mittit
Hos opus, et fidei testem et amicitia.*²⁰

Eolvastam az előszavakat, az egyik a pápához szól, a másik az olvasóhoz: a király szabadkodik hadi elfoglaltságai és képességeinek hiányossága miatt, de a skolasztikus latinnak megfelel e nyelv.²¹

Gond nélkül megtekinthettem a könyvtárát; mindenki beléphet oda, és megtekintheti, amit szeretne, majdnem minden délelőtt nyitva van, még körbe is vezettek, és egy nemes úr felajánlotta, hogy használjam e könyvtárát, amikor csak szeretném. Nagykövet urunk éppen

¹⁴ Senecáról és Plutarkhoszról lásd *Esszék*, II, 10, 93.

¹⁵ Aelius Aristides szobra ma VIII. Orbán pápa galériájában található.

¹⁶ Valójában növényi rostokból készített lap.

¹⁷ 1545–1563.

¹⁸ Christophe Plantin, antwerpeni francia nyomdász (1520?–1589). A többnyelvű Biblia-kiadás 1568 és 1572 között készült, héberül, kaldeusul, görögül és latinul.

¹⁹ II. Fülöp spanyol király, Németalföld uralkodója.

²⁰ „Henrik, angol király, küldi X. Leónak / E művet, hite és barátsága tanúságaként.”

²¹ VIII. Henrik. Az említett mű *Adsertio septem sacramentorum adversus Martinum Lutherum* (1520). Montaigne esetleg ironikus céllal jegyzi le a disztichont, hiszen jól tudja, hogy VIII. Henrik nem tartotta be a pápának tett ígésétét.

ekkor ment el Rómából, úgy, hogy nem is járt a könyvtárban,²² és arról panaszkodott, hogy a látogatás érdekében rá akarták venni, hogy tegye hódolatát Charlet bíborosnál, aki e könyvtár ura;²³ azt mondta, soha nem állt módjában, hogy a kéziratos Seneca-művet lássa, pedig mindenképpen szerette volna. Engem a jószerecse engedett be oda, hiszen e tanúság alapján reménytelennek tartottam volna. Bizonyos úton minden ily könnyen lehetséges, míg más módon megvalósíthatatlan. Az alkalomnak és a kínálkozó lehetőségnek megvannak a maga kiváltságai, és néha olyasmit kínál a köznépek, amit megtagad a királyoktól. A kíváncsiság gyakran árt célunknak, mint ahogy a nagyság és a hatalom is.²⁴

Láttam egy kéziratos Vergiliust is, nagyon nagy, hosszú és keskeny betűkkel írták, amelyet itt a császárok idején készült feliratokon látni, például Konstantin idejében,²⁵ melyek valamennyire már gótikusak,²⁶ és elvesztették a régi latin írásokra jellemző négyzetes arányú jelleget. Ez a Vergilius-kötet megerősített abban, amit mindig is gondoltam: az *Aeneis* első négy sora átvétel, mert ebben a könyvben e négy sor nem szerepel.²⁷ Megtalálható a könyvtárban az *Apostolok cselekedetei* is, nagyon szép arany görög betűkkel, olyan élénk színű és friss, mintha csak ma készült volna. Ezek a betűk tömörek és szilárdak, kiemelkednek a papír felszínéből, így ha végighúzzuk rajta a kezünket, érezzük tömörségüket.²⁸ Úgy gondolom, hogy elszoktunk az ilyen írástól.

Március 13. napján egy idős antiokheia-beli pátriárka – arab, de nagyon jól beszél még ezen kívül öt-hat nyelvet, bár egyáltalán nem ismeri a görögöt vagy a mi nyelveink közül valamelyiket, akivel igen közeli ismeretségbe kerültem²⁹ – bizonyos keveréket adott nekem, hogy segítsen a vesehomok elhajtásában, és írásban adta hozzá a használati utasítást. A keveréket kis cserépedénybe tette, azt mondta, hogy tíz vagy akár húsz évig is eláll, és azt reméli tőle, hogy már az első alkalmazás során teljesen kigyógyít a betegségből. Ide is lejegyzem az utasítást, arra az esetre, ha elveszíteném leírását: a szert lefekvés előtt kell bevenni, könnyű vacsora után, két borsónyi mennyiséget langyos vízbe keverni, miután ujjaink között szétmorzsoltuk, két alkalmazás között egy-egy nap szünettel, öt alkalommal kell bevenni.

Egy alkalommal, amikor Rómában vacsoráztam, nagykövetünkénél, ott volt Muret³⁰ és más tudósok is; Plutarkhosz francia fordítására tereltem a szót,³¹ és azokkal szemben, akik nálam sokkal kevesebbre tartják e fordítást, legalább az alábbi véleményemet fenntartottam: ha a fordító olykor el is vétette Plutarkhosz szavainak valódi jelentését, legalább valószínű je-

²² Louis Chasteigner nagykövetet Paul de Foix váltja fel.

²³ Guglielmo Sirloto (1514–1585).

²⁴ Montaigne szavaiból azt lehet kihámozni, hogy egyszerű látogatóként jutott be a könyvtárba, és nem diplomáciai kapcsolatok révén.

²⁵ Montaigne valószínűleg Nagy Konstantinra gondol (uralkodott 306–337).

²⁶ Montaigne a *gothique* melléknevet a sokáig elterjedt „bizarr”, „furcsa” jelentésben használja. A szót a XVIII. századig a hanyatló művészetre is alkalmazták.

²⁷ Montaigne valószínűleg a *Codex Vergilius Romanus*-ról beszél, amely az V. századból való. Az első négy sort, melyek szerint a *Bucolica* és *Georgica* szerzője ezúttal harcokról fog énekelni, a modern kutatások sem tulajdonítják Vergiliusnak.

²⁸ A könyv I. Sarolta ciprusi királyné ajándéka volt VIII. Ince pápának.

²⁹ A pátriárka 1578-ban érkezett Rómába.

³⁰ Marc-Antoine de Muret (1526–1585), humanista.

³¹ Jacques Amyot Plutarkhosz fordítása (1572). Amyot-ról lásd *Esszék*, II, 4, 40.

lentéssel pótolta, amely értelmesen kapcsolódik az előtte és az utána szereplő részekhez. Azért, hogy megmutassák, hogy még ebben is engedékeny voltam, elővettek két részletet – melyek közül az egyik kritikáját Mangot úr, párizsi jogász fiának tulajdonítják, aki nemrég ment el Rómából,³² – Szolón életéből való a részlet, a szöveg közepe táján van, ahol arról esik szó, hogy Szolón Attika felszabadításáról kérkedett, mivel az örökségeket felosztó határokat eltörölte. A fordító tévedett, mert a görög szó jelentése olyan jel, melyet a földre tettek, ha a földet már valakinek odaígérték, azért, hogy a vevők lássák a jelzalogot. Amivel a fordító e szót pótolta – *határok* – egyáltalán nem megfelelő értelmű, mert ez nem azt jelentené, hogy a földeket felszabadítja, hanem azt, hogy közössé teszi.³³ Estienne latin változata közelebb van a valódi jelentéshez.³⁴ A második részlet az *Értekezés a gyermeknevelésről* végén található: „E szabályok betartását – olvashatjuk – inkább csak kívánhatjuk, mint tanácsoljuk.” A görög szavak meglátásuk szerint³⁵ a következőt jelentik: „Ez inkább kívánható, mint remélhető”, és ez egyféle közmondás volt, mellyel máshol is találkozhatunk.³⁶ A fordító furcsa és erőtlenséggel fordulatot használt az egyszerű és világos jelentés helyett. Miután meghallgattam a nyelv szó szerinti jelentéséről alkotott előfeltevéseiket, jóhiszeműen elfogadtam konklúziójukat.³⁷

Rómában a templomok kevésbé szépek, mint a legtöbb valamire való itáliai városban, és Itáliában és Németföldön általában kevésbé szépek, mint Franciaországban. A Szent Péter bazilikánál, az újonnan épített templom bejáratánál trófeaként kitett címerek függnek, az van odaírva, hogy ezek a Király által a Hugonottáktól megszerzett címerek, de azt nem jelzik, hogy ez hol s mikor történt. A Gregorián-kápolnánál,³⁸ ahol a falra akasztva számtalan fogadalom látható, van többek között a montcontouri csatáról készült igen hitvány és rosszul megfestett kis szögletes kép is.³⁹ A Sixtus-kápolna első termében, a közfalon, a Szentszéket érintő több emlékezetes esemény festménye látható, például Ausztriai János tengeri csatája.⁴⁰ Ott van a Pápa képe is, aki lábbal tiporja a Császár fejét, aki bocsánatért jött és lábát megcsókolni, de nincsenek ott a szavak, sem egyiké, sem másiké, a történetmondó szerint.⁴¹ Van két hely, ahol igen hitelesen festik meg Chatillon admirális sebesülését és halálát is.⁴²

³² Feltehetően Jacques Mangot (1551–1587).

³³ A kérdéses szöveghely magyar fordításban: „Büszkén hangoztatja, hogy az elzalogosított földből/ a sűrűn kitüzdelte határkövet/ kilépettem, s a szolgáló föld immár szabad. Lásd Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok*, Szolón, 15 §, Máthé Elek fordítása. Amyot tehát átvitt értelmet tulajdonít a konkrét értelemben vett szónak, de Szolón nem a határokat törölte el, hanem a határköveket vetette le.

³⁴ Henri Estienne latin nyelvű Plutarkhosz fordítása (Genf, 1568).

³⁵ A jelenlévő humanisták szerint.

³⁶ A vonatkozó szöveghely a *Gyermeknevelésről* című írás utolsó soraiban található. Mai angol és francia fordítása szerint inkább remélhető, mint elvárható, hogy a szülők megfeleljenek ezeknek az előírásoknak gyermekeik nevelése során.

³⁷ A humanisták a fordításban a *sensus litteralis* hívei.

³⁸ A kápolna építését ekkoriban fejezik be.

³⁹ 1569, összecsapás a királyi hadsereg és a hugonották között.

⁴⁰ A lepantói csata (1571).

⁴¹ I. (Rótszakállú) Frigyes császár és III. Sándor pápa velencei találkozása 1177-ben. Montaigne valószínűleg Henri Estienne *Apologie pour Hérodote* (1566) című munkájára utal, aki elképzei a két fél dialógusát.

⁴² Gaspard de Coligny-t (aki Chatillon-ban született) Szent Bertalan éjszakáján ölték meg, előtte néhány nappal sebesítették meg. A freskót XIII. Gergely pápa Giorgio Vasari-val és tanítványaival készítette.

Március 15. napján Montluc⁴³ úr jött hozzám napkeltekor, hogy valóra váltsuk előző napi tervünket, és elmenjünk Ostiába.⁴⁴ A Notre-Dame hídon keltünk át a Tiberisen, és a *del Porto* kapun át hagytuk el a várost, melynek régi neve *Portuensis*,⁴⁵ onnantól kezdve egyenetlen utat követtünk, borban és búzában közepesen termékeny vidéken át, mintegy nyolc mérföld után újra a Tiberishez értünk, nagy, rétekekkel és legelőkkel borított síkságra ereszkedtünk le, ennek a végén egy város helyezkedett el,⁴⁶ több nagy és szép rom is látható belőle, melyek a Traianus-tó partjáig érnek. Ez a Tirrén-tenger beszögellése, ide futottak be a hajók, de a tenger már csak kevésbé jut be ide, és még kevésbé egy másik tóhoz, amely egy kicsit fentebb van annál a helynél, melyet Claudius Diadalívének neveznek.⁴⁷ Perugia bíborosával ebédeltünk,⁴⁸ aki éppen ott volt; az igazat megvallva senki sem olyan előzékeny, mint ezek az urak és szolgálók. Az említett bíboros úr az emberem által, aki hirtelen hozzánk lépett, megkérdezte, hogy panaszsom lehet-e valamire; ugyanezt az inast elvitték inni a bíboros pincéjébe, bár a bíboros nem volt sem barátom, sem ismerősöm, és ezzel nem tett mást, mint bármely jó házból való idegennel szokásos vendégbarátságot gyakorolta; ám attól félttem, hogy nem lesz elég e nap, hogy mindent körbejárjunk, ahogy terveztem, hiszen elég hosszúra vettem utamat, hogy megnézzem a Tiberis e két partszakaszát. Hajón keltünk át a Tiberis egyik mellékágán, és partra szálltunk a Szent Szigeten, a sziget egy jó gascogne-i mérföld hosszú, tele legelőkkel.⁴⁹ Van ott néhány rom és márványoszlop is, mint ahogy Porto e részén több helyen is, mert itt volt Traianus ókori városa. A pápa nap mint nap kiásat belőle valamit, és Rómába viteti. Amikor átvágtunk e szigeten, újra át kellett volna kelniünk a Tiberisen, ami egyáltalán nem lett volna szerencsés a lovak miatt, és már azon voltunk, hogy visszafordulunk, de szerencsére a túlparton megláttuk Bellay urat, Chasai bárót, Marivaut urat mások társaságában.⁵⁰ Erre átkeltem a vízén, és lovainkat elcseréltem az urakkal. Így ők azon az úton tértek vissza Rómába, amelyen mi jöttünk, mi pedig azon az úton, ahol ők, mely egyenesen Ostia felé vitt.

Ostia, tizenöt mérföldre, a Tiberis régi medre mentén fekszik, mert a folyó egy kicsit megváltoztatta a medrét, és apránként messzebbre kerül Ostiától.⁵¹ Egy kis fogadóban haraptunk valamit. Onnan láttuk Roccat, ez igen jól védett kis hely, ahol nincsen semmilyen őrség.⁵² A pápák, s főképp a jelenlegi, ezen a partszakaszon nagy tornyokat vagy őrhelyeket állítottak fel, nagyjából mérföldenként, hogy megelőzzék a törökök betöréseit, melyek gyakori

A képen azt festik meg, amikor Coligny testét az ablakból dobják le az utcára. A hiteles jelző minden bizonnyal arra utal, hogy az ábrázolás megfelel az esemény leírásának.

⁴³ Blaise de Montluc, az azonos nevű marsall és emlékiratíró unokája, aki Rómában tanult.

⁴⁴ Montaigne és útítársa az ókori katonai kikötőt akarják megnézni.

⁴⁵ Olaszul *Porta Portese*. Nem egyértelmű, hogy Montaigne melyik hídra gondol *pont de Notre-Dame* néven, mert egyik római híd sem viselte a Miasszonyunk nevet. Az említett kapunál ma a *Ponte Sublicio* van.

⁴⁶ *Porto Traiano*, latin nevén *Portus Trajani*.

⁴⁷ *Arco di Claudio*.

⁴⁸ A bíboros Fulvio della Cornia (1517–1583).

⁴⁹ *Isola Sacra*, a két folyóág közti terület. A *lieue de Gascogne* majdnem 6 km hosszú volt.

⁵⁰ Martin du Bellay katonatiszt, Marivaut ura Jean de l'Isle katonatiszt fia. Chasai báró személyét nem azonosították.

⁵¹ Az 1575-ös áradás után.

⁵² A *Rocca di Ostia* erőd. Montaigne esetleg azért minősíti kicsinek, mert csak három bástyából áll.

riak voltak, még szüret idején is, állatokat és embereket ragadtak el. E tornyokból ágyúlövés-sel figyelmeztetik egymást, olyan gyorsasággal, hogy a riadó hamar Rómáig jut. Ostia körül sőt nyernek ki, az Egyház minden földjét innen látják el sóval, ez mocsaras síkság, ahol megrekedt a tenger.⁵³

Az út Ostiától Rómáig, melynek neve *Via Ostiensis*, régi szépségének nagyszerű jeleit hordozza, sok gát, több vízvezeték romja található itt, majdnem az egész út mentén nagy romokat látni, és az út két szakasza még mindig azzal a nagy, szögletes kővel van kikövezve, amely régi útjaik burkolatát alkotta. A Tiberis e partszakaszát látva könnyen elhisszük azt a vélekedést, hogy a folyó mentén mindenütt lakott helyek voltak, Rómától Ostiáig. Körülbelül félúton több más rom között, bal kéz felől egy római praetor nagyon szép sírhelyét láttuk, melyen még a felirat is egészében szerepel.⁵⁴ A legtöbb római rom legnagyobb részéből csak az épület vastag fő falai maradtak. Vastag téglafalakat készítettek, aztán vagy márványkéreggel, vagy más fehér kővel vonták be, vagy pedig valamiféle cementtel és arra helyezték szögletes lapokkal. Ezt a külső réteg, melyen feliratok szerepeltek, szinte mindenhol lekopott az idők folyamán, ezért e dolgok legnagyobb részét már nem ismerjük. Az írás ott látszik, ahol az épület valamilyen vastag és tömör terméskőből készült.

A Róma körüli vidék szinte mindenütt terméketlen és parlagon van: vagy a föld nem alkalmas művelésre, vagy azért – amit valószínűbbnek találok, – mert e városban nem laknak kétkezi munkások és olyan emberek, akik ebből élnének. Útközben, amikor jöttünk, több csapat Grisons-ból⁵⁵ és Savoyából érkező falusi emberrel találkoztam, akik az idény során szőlősök vagy kertek művelésével keresnek pénzt, azt mondták, hogy minden évben ez a jövedelmük.⁵⁶ Róma csupán az udvar és a nemesség, mindenki csak az egyházi tunyaságnak hódol. A kereskedőknek nincs egyetlen utcájuk sem, vagy még annyira sem, mint egy kisvárosban, csak palotákat és kerteket látni. Nem látni olyat, mint a *rue de la Harpe* vagy a *rue de Saint-Denis*,⁵⁷ olyan, mintha Párizsban mindig a *rue de Seine*-en vagy a *quai des Augustins*-en járnék.⁵⁸ A város nem ölt más formát munka- és ünnepnapon. A Nagyböjt idején is látogatják a templomokat,⁵⁹ munkanap sincs ott kisebb tolongás, mint máskor, mindenfelé kocsik, főpapok és hölgyek. Éjszakára visszaértünk Rómába, tizenöt mérföldre.

KOVÁCS ESZTER fordítása

⁵³ *La Laguna di Ostia*.

⁵⁴ Valószínűleg Coranus sírja Mezzocamino mellett.

⁵⁵ Grison Graubünden kanton francia neve.

⁵⁶ Az útközben itt utalhat a Rómába érkezésre, 1580. késő őszen.

⁵⁷ Párizs kereskedő utcái.

⁵⁸ A XVI. századi Párizs legmódosabb részei.

⁵⁹ Mint látványosságot.